

3/3

бз.з (чур-чзп)чб
рзб

прапор 10

Роменко В.Г.
Де Савур-могила

Віктор ФОМЕНКО

ДЕ САВУР-МОГИЛА

«Став найменший брат до Савур-Могили доходити,
Став там буйний вітер повівати,
І з козацьких-молодецьких його ніг валяти...»

...Наслідував мені господь
У турецькій у бусурманській у великій неволі
На Савур-могілі смертю постраждати».

Одинадцять варіантів народної пісні-думи про трьох братів, що втекли з Азова з-під турецької неволі, склали кобзарі в минулі часи. Десять варіантів оповідають, що тікали вони з Азова степами, а одинадцятий — буцімто спочатку плвли байдаком по Азовському морю, а потім вийшли на Муравський шлях, що простелився десь недалеко від узбережжя.

Головним змістом цієї, колись дуже поширеної, пісні була оповідь про те, як два старших брати-вершники залишили меншого, «пішу-пішаницю», в безлюдному степу біля Савур-Савор-Осавур-могили, десь неподалік Муравського шляху, як загинув він на тій могилі, як старші брати дісталися додому та як обдурили батька з матір'ю щодо долі наймолодшого брата.

Щоб визначити район подій та місце могили, де розлучилися брати, треба висвітлити деякі сторінки географії тогочасного Півдня України та заразом з'ясувати, якою була і чому так називалась ота могила.

Де був Муравський шлях — добре відомо: південний його відтинок перетинав Приазов'я від Перекопу

й Сивашів, понад Молочною на схід — у напрямку Токмак-могили, а далі — у верхів'ях Кінської шлях звертав на північ до початків річок Вовчої та Самари. Вторований він був ще в сиву давнину, коли слов'яни возили в Крим звірячі хутра на великих критих возах, запрягаючи мало не десять волів. Тому цей шлях пролягав тільки по вододілах великих річок, уникаючи будь-яких бродів чи перевозів. Цей же давній шлях використовували й кримські ординці для своїх грабіжницьких нападів на Україну.

«Савур» — «савир» — тюркське слово, яким означають круп коня. Назву «савур» тюркоязычні кочівники інколи давали могилам, цим довічним маякам колишнього Дикого Поля, що мали згладжену та заокруглену верхівку, схожу на круп ситого коня. Цим же словом вони називали й ті високі могили, що з них вартові сповіщали про небезпеку, а також могили з голими верхівками, що під час вітру курилися, мовби подавали сигнали димом.

Але ж де була та Савур-могила, про яку йдеться у народних думках? З цього приводу є кілька припущень, проте найімовірнішого вирі-

шення, як нам здається, ще не знайдено.

Може, тому, що десь давно була навіть і її назва? Чи саму могилу заорали, й не лишилося жодних її слідів?

Географи давно знають про Савур-гори, що височать понад Чорним Іртишем, на сході Казахстану; етнографи та історики на Дону, Херсонщині та Полтавщині вивчали три інші Савур-могили. Але ж є ще дві могили з такою самою назвою на терені Запорізької області; про них, на жаль, дослідникам досі нічого не відомо. Отже, на півдні країни нині є аж п'ять Савур-могил, що, безумовно, набагато ускладнює пошуки тієї, котра цікавить нас.

Перша — найвідоміша поміж дослідників думи про трьох братів — височить за 100 км на північ від Азова, у верхів'ях ріки Міуса. Ця могила (висота 277 метрів над рівнем моря) складена з величезних шарів пісковика, й тому здавна відома під назвою Кам'яної. А. П. Чехов в оповіданні «Счастье» писав, що «Каменная могила названа тепер уже Саур-могилой» і що в неї, як зазначають дослідники, не заокруглена верхівка, а гострокінцева.

Зважмо і на те, що Кам'яна могила лежить на досить значній віддалі від головного старовинного орієнтиру Півдня країни — Муравського шляху, на який прямо вказує більшість варіантів думи. Все це дає підставу багатьом дослідникам вважати, що в даному разі йдеться не про донську, а про якусь іншу Савур-могилу.

Хоч кобзар Вересай і визнавав, що така могила має бути десь да-

леко на захід від Азова, Савур-могила, що височить коло с. Каланчак Херсонської області, поблизу Перекопу, ніяк не могла бути об'єктом тієї стародавньої думи. І не тільки через те, що містилася коло самого лігва кримчаків-поневолювачів, а ще й тому, що не в тім краю, куди прямували з Азова брати-втікачі.

Гадають, що могила, про яку оповідається в думі, десь по дорозі до верхів'я річки Самари. Справді, від Азова в тому напрямку є ще одна Савур-могила. Але вона на Правобережжі Дніпра, поряд з с. Медвино (на захід від Корсунь-Шевченківського), де в часи, оспівані думою, було багато селищ, отже, жодному втікачеві вже не загрозували там ні самотність, ні небезпека від татар-розбійників. Ця Савур-могила справді згадується, але ж у іншій пісні — про славного корсунського полковника Морозенка, керівника козацької кінноти Богдана Хмельницького, що загинув біля тієї могили в боях з поляками.

Отже, всі три перелічені й давно знані дослідникам Савур-могили занадто далекі від арени запорізького життя, звідки тільки й поширювались по Україні старовинні думи про азовський полон. Савур-могили, як це писали дослідники ще в ХІХ ст., треба шукати десь поблизу Муравського шляху.

Другим орієнтиром для пошуків Савур-могили повинні бути припущення, що їх етнограф П. Г. Слєптон записав з розповіді кобзаря Михайла Кравченка: три брати врятувалися з турецької неволі на човні, недалеко від Муравського шляху.

Таким чином, найімовірніше місце Савур-могили — район, де від Муравського шляху найближче до Азовського узбережжя, тобто десь у південній частині теперішньої Запорізької області. А на терені цієї області справді є дві Савур-могили.

Одна з них, четверта за нашим рахунком, височить на північному березі ріки Кінської, біля с. Григорівки Запорізького району. Але ця Могила з залишками якогось городища хоча й ближче до Муравського шляху, ніж три попередні (за 50 км.), однак лежить на прямій дорозі з Криму до Кічкаської переправи, де завжди перебували ногайці-людолови.

І, нарешті, остання з п'ятих Савур-могила, перед тим невідома зовсім дослідникам — саме та, що розташована, як і гадав кобзар Вересай, на захід від Азова, але ближче до нього, ніж друга та третя, поряд з Муравським шляхом у межиріччі Молочної та Кінської, тобто в місцях, добре відомих запорожцям. Вона стоїть на терені нинішнього Токмацького району на захід від с. Вербового і на схід від с. Новопркопівки, між могилами Довгою та Куркулацькою — там, де майже сходяться вершини балок Кривої та Широкої, на вододілі басейнів Дніпра і Азовського моря.

Наведені дані, описи й міркування потверджують, що оспівана багатьма кобзарями й описана дослідниками українських пісень Савур-могила розташована саме на території Запорізької області.

м. Запоріжжя.

шення, як на-
дено.

Може, то-
булася навіть
могила заора-
них її слідів?

Географи
вур-гори, що
Іртишем, на
графи та істо-
щині та Полта-
Савур-могили
гили з такою
рені Запоріж-
на жаль, досл-
відомо. Отже,
є аж п'ять С-
мовно, набага-
тієї, котра цік

Перша — і
слідників думи
височить за
Азова, у вер-
могила (висота
нем моря) сф-
шарів пісковик
ма під назвою
хов в оповід-
що «Каменная
уже Саур-моги-
зазначають до-
лена верхівка,

Зважмо і
гила лежить і
далі від гол-
орієнтиру Півд-
кого шляху, н-
більшість варі-
підставу багате
жати, що в да-
про донську, а
вур-могили.

Хоч кобзар
що така могила

З М І С Т :

Леонід ГОРЛАЧ. П'яте диво. Розділ з поеми . . . 2

В СЕРЦЯХ, У БРОНЗИ, У ГРАНІТІ

Іван ТАРАСЕНКО. Вірність 6

Євген ГУЦАЛО. Арсен та Надька. *Оповідання* . . . 10

Олекса МАРЧЕНКО. Криниця в Бабаях. *Поезії* . . . 18

Віталій КОРОТИЧ. Така зла пам'ять *Повість* . . . 20

Олександр СТЕШЕНКО. Пам'ятники в стіну. *Поезії* . . . 50

В. ЛИС. Колиска. *Новела* 50

Федір ГАРІН. *Поезії* 52

Аполінарій МАЦЕВИЧ. Дикі маки. *Оповідання* . . . 54

Леонід КУЛІШ — Слово любові. *Поезії* 59

ЛЕНІНСЬКОМУ КОМСОМОЛУ — 50 РОКІВ

Звіряючи серця по Жовтню. *Наші інтерв'ю* 60

В. ПАВЛЕНКО. Мак цвіте у січні 61

Петро ІНГУЛЬСЬКИЙ. Барвінковий цвіт 64

Вячеслав РИСЦОВ. Рушник. *Поезії* 69

ЖИТТЯ: ПРОБЛЕМИ, РОЗДУМИ, ПРОПОЗИЦІЇ

Олег НИКОНОВ. Діалог з архітектором 70

Валерій ЮР'ЄВ. Дивосвіт. *Поезії* 72

ДО 70-РІЧЧЯ МАРІЇ ПИЛИНСЬКОЇ

Інна ХРИСТЕНКО. Майстриня рідної мови 74

ЖИТТЯ І КНИГА

Василь ФАЩЕНКО. Етюд про жанрове взаємопро-
никнення 76

РОЗДУМИ НАД ПРОЧИТАНИМ

Віктор РОМАНЕНКО. Експеримент митця 81

Микола ШАТИЛОВ. Людяність «залізних років» . . . 83

Іван СЕНЮК. Коли хочеш перечитати... 85

Петро МАХ. Висвітлі Світазя 86

МИСТЕЦТВО

Микола БЕЗХУТРИЙ. Жива природа 88

З МИНУЛОГО

Олександр ДЕКО. Сімдесяті роки. З матеріалів до
біографії Леоніда Глібова 90

СТОРИНКИ СПОГАДІВ

А. УКРАЇНСЬКА. Виховання почуттів 93

РОЗВІДКИ Й ПУБЛІКАЦІЇ

Віктор ФОМЕНКО. Де Савур-могила 95

САТИРИЧНИЙ ПОЛІГОН

О. КОВІНЬКА. Во ім'я сина прости. Як ми працює-
мо, Гуморески 97

Ф. ВЕРЛОКА. Хитрий лис. *Байка* 103

Ю. МОСТОВИЙ. Голка та нитка. *Байка в прозі* 104

Олекса ВУСИК. Будьте здорові авансом 105

Юрій ТРОЦЬ. Давай, купимо піаніно. *Гумореска* 107

Фелікс ДЕРЕЦЬКИЙ. Поразка хамелеона 107

І. ВИРГАН, М. ПИЛИНСЬКА. Російсько-україн-
ський фразеологічний словник. *Продовження* 103

Пам'яті Л. Юхвіда 111

На першій сторінці обкладинки: О. Довженко. Репродукція з картини А. Гавдзинського
На другій сторінці обкладинки: Осіння казка. Мал. А. Романової.

Журнал «Знамя» № 10

(На українском языке)

Головний редактор Ю. Ю. МАХНЕНКО.

Редакційна колегія: І. А. БАГМУТ, І. О. ВИРГАН, К. О. ГОРДІЄНКО, В. А. ДОБРО-
вольський, С. О. ЗАВГОРОДНІЙ, О. І. КОВІНЬКА, І. Л. МУРАТОВ, М. М. ПИЛИН-
СЬКА, П. П. РЕБРО, А. Ф. ЧЕРНИШОВ [заст. головного редактора], М. Т. ШАПОВАЛ,
Ю. Ю. ШОВКОПЛЯС.

Технічний редактор О. М. Брікке

Видавництво «Прапор», м. Харків

Адреса редакції: Харків, вул. Чернишевська, 59, тел. ГЗ-41-84, ГЗ-41-54.

БЦ 70024. Здано до набору 20/VIII 1968 р. Підписано до друку 30/IX 1968 р. Формат 84×108¹/₁₆. Друк. аркуш. 7.
Умовно-друк. аркуш. 11,76. Обл.-вид. аркуш. 12,68. Зам. 4-1863. Тираж 11.900. Ціна 50 коп.

Друкарня видавництва Харківського обкому КП України. Сумська вул., 13.

ВІД 40 ДО 5.000

карбованців

МОЖНА ВИГРАТИ
на облігації

Державної

3

ПРОЦЕНТНОЇ
внутрішньої
виграшної позики
1966 року.

ДЕРЖАВНА 3-ПРОЦЕНТНА ВНУТРІШНЯ ВИГРАШНА ПОЗИКА
1966 РОКУ Є ЗРУЧНОЮ І ВИГІДНОЮ ФОРМОЮ
ЗБЕРЕЖЕННЯ ГРОШОВИХ ЗАОЩАДЖЕНЬ НАСЕЛЕННЯ

НА ОБЛІГАЦІЇ ПОЗИКИ
СПЛАЧУЄТЬСЯ ПРИБУТОК
У ВИГЛЯДІ ВИГРАШІВ, ЯКІ
ЩОРОКУ БУДУТЬ РОЗІ-
ГРАНІ У ВОСЬМИ ТИРА-
ЖАХ.

Вірогідність виграшів за облі-
гаціями позики збільшується
з кожним тиражем, поскільки
кількість виграшів у кожному
тиражі залишається незмін-
ною до кінця строку позики,
а облігації, на які припали ви-
граші, погашаються при ви-
платі і не беруть участі у
подальших тиражах.

ОБЛІГАЦІЇ ПОЗИКИ ВІЛЬНО ПРОДАЮТЬСЯ І КУПУЮТЬСЯ ОЩАДКАСАМИ.

КУПУЙТЕ ОБЛІГАЦІЇ ПОЗИКИ

УПРАВЛІННЯ ДЕРЖТРУДОЩАДКАС
І ДЕРЖКРЕДИТУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.